

พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม
Buddhism and the Solution of Environmental Problem

พระปลัดไพบูลย์ ญาณวิบุโล
Phrapalad Phaiboon ñāṇavipulo
พระสมุทรวชิโรโสภณ
Phrasamutvacirasobhon
นางณัฐธนาถ ศรีเลิศ
Mrs. Natthanath Srileit

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจากในพระไตรปิฎก จากการศึกษาได้ข้อสรุปว่า พระพุทธศาสนามองว่า ปัญหาทางระบบนิเวศน์ที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดจากตัวมนุษย์ เป็นผู้ทำลายระบบทางนิเวศน์ขึ้น อันเกิดจากกิเลส คือ ความโลภเป็นหลัก จึงก่อให้เกิดการเสียสมดุลทางธรรมชาติ พระพุทธศาสนาจึงได้เสนอหลักการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วย หลัก อริยสัจ ๔ คือ ๑) รู้ทุกข์ คือรู้ปัญหา ๒) รู้สมุทัย คือรู้เหตุของปัญหา ๓) รู้นิโรธ คือรู้ผลคือความสงบเกิดจากการดับปัญหาได้ ๔) รู้มรรค คือรู้มรรควิธีดับเหตุของปัญหา

คำสำคัญ : พระพุทธศาสนา, ปัญหาสิ่งแวดล้อม

Abstract

This article aims to study the solution of Environmental problem with the Buddhist principles in Tipitaka. From the study, it could be concluded that Buddhism has thought that the ecological system was changed by human beings, who destroyed the ecological environment with their defilements, e.g., greed, which cause the nature imbalanced. Buddhism has given the way to resolve the environmental problem with

* อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อ.เมือง จ.กาญจนบุรี

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Learning Room Wat Chaichumphon Chanasonghkham, Mueang Kanchanaburi.

* อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อ.เมือง จ.กาญจนบุรี

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Learning Room Wat Chaichumphon Chanasonghkham, Mueang Kanchanaburi.

* อาจารย์พิเศษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม อ.เมือง จ.กาญจนบุรี

Special Lecturer, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Learning Room Wat Chaichumphon Chanasonghkham, Mueang Kanchanaburi.

Four Noble Truths, namely, 1) *Dukkha*--knowing the problem, 2) *Samudaya*--knowing the cause of problem, 3) *Nirodha*--knowing the cessation of problem, and 4) *Magga*--knowing the way of cessation or end of problem

Keywords: Buddhism, Environment Problem

บทนำ

ในสภาพของสังคมปัจจุบัน ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาใหญ่ที่ทุกประเทศจะต้องหาทางแก้ไข เนื่องจากปัญหาเหล่านี้มีผลกระทบต่อทุกระบบของวงจรระบบนิเวศน์ เพราะเมื่อสิ่งแวดล้อมมีปัญหา สรรพสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่เคยอยู่อาศัย ในสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นอย่างเป็นปกติสุขจะได้รับผลกระทบโดยตรงอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ส่วนจะกระทบน้อยหรือมากก็ขึ้นอยู่กับสภาพของปัญหาว่ามีความรุนแรงมากน้อยเท่าใด หากมีความรุนแรงมาก ก็อาจจะเป็นสาเหตุให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อยู่ในสภาพสิ่งแวดล้อมนั้นสูญพันธุ์ไปเลยก็ได้ หรือหากน้อยลงกว่านั้นก็อาจก่อให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บต่างๆ ทุกวันนี้เราจะได้ยินข่าวเสมอว่า คณะแพทย์ได้ค้นพบเชื้อโรคชนิดใหม่ที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์และสัตว์รวมทั้งพืชต่างๆ ด้วย หลายอย่างยังไม่สามารถบอกได้ว่าเกิดจากสาเหตุใด ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า การพัฒนาสายพันธุ์ของเชื้อโรคส่วนหนึ่งเกิดจากการกระทำของมนุษย์อาจจะโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม เช่น การที่มนุษย์คิดว่า สัตว์ที่ตนเองเลี้ยงต้องการแคลเซียมเพื่อไปเสริมสร้างกระดูกในร่ากายจะได้แข็งแรง จึงนำเอากระดูกสัตว์ จากโรงงานฆ่าสัตว์มาบดผสมอาหารให้วัวกินจนเป็นสาเหตุของโรคคว่ำบาในกาลต่อมา หรือการพัฒนาอาวุธชีวภาพต่างๆ เป็นต้น

การที่จะกำจัดปัญหาสิ่งแวดล้อมเพื่อให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลายอยู่ได้อย่างเป็นสุขนั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือกันจากทุกฝ่ายจึงจะสำเร็จ การรักษาสภาพแวดล้อมให้สะอาดเพื่อป้องกันการเจ็บป่วยอันเกิดจากเชื้อโรคต่างๆ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายรักษาความสะอาด ที่อยู่ที่ฉันเพื่อไม่ให้เป็นที่เพาะเชื้อโรค หากสถานที่สกปรกทรงอนุญาตให้ภิกษุปิดกวาดให้เรียบร้อยก่อนเข้าอยู่อาศัย ซึ่งเรื่องนี้เราจะศึกษาได้จากพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ ข้อ ๗๘ อจริยวัตร ซึ่งเป็นวัตรที่อันตเวทสิกทั้งหลายพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ เช่น

ถ้ามีข้าวต้ม พึ่งล้างภาชนะ ใส่ข้าวต้มถวาย เมื่ออาจารย์ฉันข้าวต้มเสร็จแล้ว พึ่งถวายน้ำรับภาชนะมา ถืออย่างระมัดระวัง ไม่ให้ครูด ล้างแล้วเก็บงำไว้ เมื่ออาจารย์ลุกขึ้นแล้ว พึ่งยกภาชนะเก็บ ถ้าที่นั้นรก พึ่งกวาด

อาจารย์อยู่ในวิหารใด ถ้าวิหารนั้นสกปรก ถ้าสามารถพึงชำระให้สะอาด ถ้าวิหารมีหยากเยื่อ พึ่งกวาดจากเพดานลงมาก่อน กรอบหน้าต่างและมุมห้องพึงเช็ด ถ้าฝาที่เขาทาน้ำมันหรือพื้นห้องขึ้นรา ควรใช้ผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ด ถ้าเป็นพื้นไม้ได้ทา พึ่งใช้น้ำประพรมเช็ด อย่าให้วิหารคลาคล่ำด้วยฝุ่นละออง พึ่งคัดหยากเยื่อไปทิ้ง ณ ที่สมควร

จากตัวอย่างที่ยกมา จะเห็นได้เป็นอย่างดีว่าพระพุทธรองค์ได้ทรงเน้นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เป็นอย่างมากทั้งใกล้ตัวและไกลตัว ทรงแนะนำให้นักชู้ได้ช่วยป้องกันและรักษาทั้งสภาพแวดล้อมใกล้ ตัวและระบบสิ่งแวดล้อมรอบตัวทุกระบบ เพื่อรักษาความสมดุลไม่ให้เสียความสมดุลได้ เพราะทุกสิ่ง ทุกอย่างมีความเกี่ยวเนื่องอาศัยกันและกันเป็นไปตามหลัก ปฏิจจสมุปบาท หากระบบสิ่งแวดล้อมเกิดการสูญเสียความสมดุลขึ้นเมื่อใดก็จะก่อให้เกิดปัญหาขึ้นทันที ดังที่ประเทศไทยเราเองและประเทศ ต่างๆ กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน

๑. ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

๑.๑ สิ่งแวดล้อมคืออะไร

คำว่า สิ่งแวดล้อม(Environment) หมายถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ไม่ว่าจะมีชีวิต หรือไม่มีชีวิต ซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิต วิวัฒนาการของร่างกาย พฤติกรรมและสังคมมนุษย์ ว่าตาม หลักนิเวศวิทยา(Ecology) ถือว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความสัมพันธ์กันกับสิ่งแวดล้อม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมนับตั้งแต่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในปี ค.ศ.๑๗๗๐ เป็นต้นมา การ ขยายตัวของเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมเป็นไปอย่างกว้างขวาง ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของประชากร อย่างรวดเร็ว สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติได้ถูกคุกคามและทำลายลงโดยการกระทำของมนุษย์จนก่อ ให้ เกิดมลพิษและส่งผลกระทบต่อมวลมนุษย์อย่างรุนแรง

ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน สามารถแยกประเด็นสำคัญสำหรับการวิเคราะห์ได้ ๒ ประเด็น^๔ คือ

ก. ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและชีวภาพ (Physical and Biological

Environmental Problems) เป็นปัญหาความร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติ มีทรัพยากรพืช สัตว์ ดิน น้ำ ปัญหาขยะของเน่าเสีย ปัญหาของนิเวศวิทยา ปัญหามลพิษ ปัญหาการเพิ่มของ ประชากรเหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาทางกายภาพและชีวภาพทั้งสิ้น สามารถแยกพิจารณาได้ดังนี้

๑. ปัญหาน้ำเสีย
๒. ปัญหาอากาศเป็นพิษ
๓. ปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย
๔. ปัญหาที่ดินเสื่อมสภาพ
๕. ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินควร

^๔ จานงค์ อติวัฒนสิทธิ์, รศ.,ดร., มนุษย์สังคมและสิ่งแวดล้อม, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๒, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๑๕๘

๖. ปัญหาทรัพยากรแร่ธาตุ
๗. ปัญหาจากสารพิษ
๘. ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล
๙. ปัญหามลพิษทางเสียง

๑. ปัญหาน้ำเสีย

น้ำเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ เป็นปัจจัยหลักของการพัฒนาประเทศในอดีต น้ำเป็นทรัพยากรที่มีปริมาณเหลือเฟือ และคุณภาพดี เนื่องจากการใช้น้ำเพื่อกิจกรรมต่างๆ ยังมีน้อย ประกอบกับปัญหาภาวะมลพิษที่เป็นสาเหตุให้กระทบกระเทือนต่อคุณภาพน้ำยังไม่รุนแรง แต่ปัจจุบันการเร่งรัดพัฒนาประเทศ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม การขยายตัวของประชาชนทำให้เกิดความต้องการน้ำมากยิ่งขึ้น ในขณะที่แหล่งน้ำในประเทศมีปริมาณจำกัดทั้งน้ำผิวดินและน้ำใต้ดิน แหล่งน้ำจืดที่มีคุณภาพดีลดน้อยลงเป็นลำดับ ความจริง น้ำมีวัฏจักรที่สามารถหมุนเวียนนำมาใช้ได้ อย่างไม่หมดสิ้น หากมีการจัดการที่ดี ในอนาคตเมื่อนิคมอุตสาหกรรมต่างๆ ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มที่แล้ว การจัดสรรน้ำเพื่อใช้ในระบบอุตสาหกรรมเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งและสำคัญคือจะต้องรีบดำเนินการเรื่องการบำบัดน้ำเสียที่นำมาทิ้งและควบคุมแหล่งกำเนิดของน้ำทิ้ง การใช้น้ำจะต้องมีการวางแผน การใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งน้ำในปัจจุบัน คือ

- การขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในหน้าแล้ง อันเป็นผลมาจากการทำลายป่าไม้ แหล่งต้นน้ำลำธาร ทำให้ดินไม่สามารถอุ้มน้ำได้ ปัญหาตามมาก็คือการตื่นเงินของแหล่งน้ำอันเกิดจากการชะล้างพังทลายของดิน

- การใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ การใช้น้ำจากโครงการแหล่งน้ำที่พัฒนาแล้วไม่คุ้มค่า รัฐได้ลงทุนดำเนินการโครงการใหญ่ ๆ หลายโครงการ เช่น โครงการชลประทาน โครงการไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นต้น แต่ไม่ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์นั้น เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากโครงการยังไม่เต็มศักยภาพที่มีอยู่

- เกิดมลพิษในแหล่งน้ำ ในปัจจุบันแหล่งน้ำต่าง ๆ มีคุณภาพต่ำมาก โดยเฉพาะแม่น้ำสายหลักอันได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำบางปะกง และแม่น้ำแม่กลอง ทั้งนี้เนื่องจากการขยายตัวของกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำ เช่น การอุตสาหกรรม การเกษตร และการขยายตัวของแหล่งชุมชนแล้วมีการระบายน้ำเสีย หรือทิ้งน้ำเสียลงสู่แหล่งน้ำ ทำให้เกิดมลพิษทางน้ำ โดยเฉพาะน้ำทิ้งจากอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมจะมีมลพิษเจือปนลงมาอีก

การขยายตัวของอุตสาหกรรมและชุมชนในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา ทำให้สภาพแวดล้อมทางน้ำแหล่งต่าง ๆ ในเขตเทศบาลหรือชุมชนเมือง เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่

หาดใหญ่ โคราช ขอนแก่น ตลอดจนเมืองท่องเที่ยวชายทะเล เช่น พัทยา ภูเก็ต ประสบกับปัญหาน้ำเน่าเสียมากขึ้นทุกขณะ สาเหตุหลักที่ทำให้ น้ำเน่าเสีย นั้นมาจากแหล่งสำคัญ ๆ คือ

- น้ำโสโครกจากชุมชน มาจากอาคารบ้านเรือน ร้านอาหาร ภัตตาคาร โรงแรม สถานที่ราชการ เป็นต้น ระบายของเสียและปฏิกูลต่าง ๆ ลงสู่แม่น้ำ น้ำเสียเหล่านี้เกือบทั้งหมดไม่มีการบำบัด แต่ปล่อยลงสู่คลองและแม่น้ำโดยตรง ทำให้แม่น้ำหลายสายใกล้เมืองใหญ่จะเน่าเสียในช่วงฤดูแล้ง

- น้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรม เกิดจากการชะล้างสิ่งต่าง ๆ ในกระบวนการผลิต มักจะมีความเข้มข้นสูงกลิ่นเหม็นรบกวน บางครั้งมีการปนเปื้อนของสารพิษและโลหะหนัก หากไม่มีการบำบัดก่อนปล่อยลงสู่แหล่งน้ำจะก่อให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย

๒. ปัญหาอากาศเป็นพิษ

อากาศเป็นพิษ คือ อากาศที่ไม่บริสุทธิ์ตามธรรมชาติ มีละอองอนุหรือผงธุลีสิ่งเป็นพิษ แปรปนลอยกระจายฟุ้งอยู่ในอากาศตลอดเวลา ทำให้เป็นอันตรายแก่ผู้ที่หายใจเอาอากาศดังกล่าวเข้าปอดเป็นประจำ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติสำรวจพบว่า ปัญหามลพิษทางอากาศที่เกิดจากโรงงานอุตสาหกรรม ท่อไอเสียรถยนต์ การเผาขยะไม่ถูกวิธี การก่อสร้าง ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกิดจากฝุ่นและสารอื่น ๆ เช่น สารกำมะถัน ส่วนการเผาเชื้อเพลิงในการอุตสาหกรรม และโรงงานไฟฟ้าส่วนใหญ่จะก่อปัญหาเกิดซัลเฟอร์ไดออกไซด์ อากาศเป็นพิษอาจจะมีหลายสาเหตุ เช่น

- คิวเสียจากท่อรถยนต์
- คิวเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม
- ฝุ่นละอองจากโรงงานอุตสาหกรรม
- กลิ่นเหม็นจากน้ำครำเน่าเสีย
- กลิ่นเหม็นจากสารบางอย่าง

๓. ปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย

ทรัพยากรป่าไม้ นอกจากจะมีคุณค่าทางเศรษฐกิจต่อประชาชน โดยการใช้ไม้และผลิตผลจากป่าเพื่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐาน คุณประโยชน์อันสำคัญยิ่งก็คือ ป่าไม้มีคุณค่าต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศน์ ป่าไม้เป็นที่ให้ความชุ่มชื้นแก่โลก เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งของพืชสมุนไพร และพืชหายาก แต่กลับปรากฏว่าพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยมีอัตราการลดลงเรื่อย ๆ อัตราการลดลงของพื้นที่ป่าไม้เฉลี่ย ๓.๐๕ ล้านไร่ นับว่าเป็นปัญหาที่น่าวิตก เพราะพื้นที่ป่าไม้นั้นน้อยเกินไปและหลายแห่งมีสภาพที่เสื่อมโทรมมาก อาจจะเป็นเหตุให้สัตว์ป่าและพืชพรรณหลายชนิดต้องสูญพันธุ์ ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์เนื่องจากขาดความหลากหลายของชีวพันธุ์ต่อไปได้

ปัญหาป่าไม้ถูกทำลายเกิดจาก

- การบุกรุกป่าเพื่อขยายพื้นที่เกษตรกรรม
- การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขาที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ต้นน้ำลำธาร
- การลักลอบตัดไม้ในระดับผู้มีอิทธิพลและชาวบ้าน

การใช้ประโยชน์ของหน่วยงานราชการ เช่น การตัดถนนผ่านป่าไม้ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเพื่อเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ หรือเพื่อการคมนาคม หรือเพื่อสร้างเขื่อนล้นแต่มีส่วนทำให้การบุกรุกพื้นที่ป่าไม้ได้อย่างสะดวกยิ่งขึ้น

๔. ปัญหาที่ดินเสื่อมสภาพ

ที่ดินเสื่อมสภาพ คือ ที่ดินซึ่งไม่เหมาะสมที่จะทำการเพาะปลูก หมดความอุดมสมบูรณ์ เป็นที่ดินไม่มีปุ๋ยเป็นดินทราย ดินเค็ม รวมทั้งดินที่มีสภาพเป็นกรดต่าง ๆ ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ทรัพยากรดินเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จากพื้นที่ประเทศไทยทั้งหมด ๗๒๐.๗ ล้านไร่ มีการกำหนดที่ดินมาใช้เพื่อประโยชน์ทางการเกษตรถึง ๑๕๒ ล้านไร่ ใน พ.ศ.๒๕๒๘ และประชาชน ๒๐% นั้นประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม ที่ดินเสื่อมสภาพมีสาเหตุมาจากหลายประการ เช่น การใช้ทรัพยากรที่ไม่เหมาะสมกับสมรรถนะของดิน ขาดการบำรุงรักษาที่ถูกต้อง ขาดวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำให้เกิดการชะล้างพังทลายและความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง

- การใช้ประโยชน์ในที่ดินที่มีทรัพยากรอื่นอยู่ร่วมกัน เช่น น้ำมัน แร่ต่าง ๆ เกิดจากการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก สารเคมีกำจัดแมลงและการทิ้งสารเคมีอย่างอื่นลงในดิน

๕. ปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินควร

ปัญหานี้จะพบได้ทั้งในน้ำและบนบก เช่น การที่ชาวประมงจับปลาจำนวนมากในทะเลเพื่อการอุตสาหกรรม ทำให้ปลาทะเลมีน้อยและมีสัตว์น้ำหลายชนิดสูญพันธุ์ เนื่องจากขยายพันธุ์ไม่ทันกับความต้องการของมนุษย์

บนบกทรัพยากรบางชนิดถูกนำมาใช้จนหมดไปจากโลกและบางชนิดไม่มีการฟื้นฟูกลับมาสู่สภาพเดิมได้ เช่น ต้นไม้ในป่าถูกโค่น ทรัพยากรที่ใช้เป็นแหล่งพลังงานได้แก่ ถ่านหิน น้ำมัน และก๊าซ ถูกนำมาใช้อย่างไม่จำกัด ทำให้โลกปัจจุบันต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่านานาประการ

๖. ปัญหาทรัพยากรแร่ธาตุ

ทรัพยากรแร่ธาตุ หมายถึง แร่ธาตุชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งบนบกและใต้ทะเล ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์เป็นวัตถุดิบในกิจกรรมอุตสาหกรรม เป็นวัสดุก่อสร้างหรือเป็นเชื้อเพลิงและพลังงาน ซึ่งแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ คือ แร่โลหะ เช่น ดีบุก สังกะสี แมงกานีส ทังสเตน ตะกั่ว พลวง และเหล็ก เป็นต้น แร่อโลหะ เช่น ฟลูออไรด์ แบไรท์ ยิปซัม ดินขาว หินปูน เป็นต้น

แร่เชื้อเพลิง เช่น ถ่านลิกไนท์ น้ำมันปิโตรเลียม และก๊าซธรรมชาติ เป็นต้น ทรัพยากรแร่ธาตุนี้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีโอกาสหมดสิ้น ไม่สามารถเกิดใหม่ทดแทนให้ทันใช้ได้อีก

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา วิธีการทำเหมืองแร่ยังขาดหลักการประสานประโยชน์ ระหว่าง เศรษฐกิจกับสิ่งแวดล้อม จึงก่อให้เกิดปัญหาการทำลายสิ่งแวดล้อม ในบริเวณพื้นที่ทำเหมืองแร่และ บริเวณใกล้เคียง เช่น การทำเหมืองแร่ดีบุกในจังหวัดระนองหรือการทำแร่หินปูน ตำบลหน้าพระลาน จังหวัดสระบุรี ซึ่งมีผลกระทบต่อ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในบริเวณใกล้เคียง เป็นต้น นอกจากนี้พื้นที่ ซึ่งผ่านการทำเหมืองแร่แล้วยังไม่มีการปรับปรุงให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นและสิ่งแวดล้อม ถูกปล่อยทิ้งไว้โดยขาดพืชปกคลุมและในการทำเหมืองแร่ยังใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมมีการปล่อยน้ำ ทิ้งที่มีตะกอนขุ่นข้นลงสู่แหล่งน้ำ ทำให้เกิดปัญหาการตกตะกอนในแหล่งน้ำ หรือไปทับถมบริเวณ ปากแม่น้ำทำให้แม่น้ำตื้นเขิน ทรัพยากรป่าชายเลนเสียหาย

๗. ปัญหาจากมลพิษ

เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ดังนั้น สารพิษจึงมีบทบาทเกี่ยวข้องกับ ชีวิตประจำวันของประชาชนในประเทศไทย และก่อให้เกิดปัญหามลพิษทาง ดิน น้ำ และอากาศขึ้น ปัญหาส่วนใหญ่ได้แก่พวกสารเคมีป้องกันศัตรูพืชและสัตว์ การใช้สารเคมีโดยขาดความรู้ความเข้าใจ ที่ถูกต้องทำให้เกิดการตกค้างของสารพิษในสิ่งแวดล้อมและถ่ายทอดสู่มนุษย์ได้ เป็นสาเหตุของการ เจ็บป่วยและอาจเป็นอันตรายถึงชีวิต ประเทศไทยได้สั่งสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชและสัตว์ ซึ่งเป็นสารเคมีที่มีอันตรายค่อนข้างสูงต่อชีวิตและสิ่งแวดล้อม ในปี ๒๕๓๐ นำเข้า ๑๙,๐๐๐ ตัน นอกจากนี้ยังได้สั่ง ดีดีที เข้าประเทศเป็นปริมาณ ๕๐๐-๖๐๐ ตันต่อปี ทั้ง ๆ ที่ในบางประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ได้ประกาศเลิกใช้แล้วเนื่องจากเป็นสารสลายตัวยากและมีฤทธิ์ตกค้างยาวนาน

ปัจจุบันสารพิษตกค้างในสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาตินั้นกระจายอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ โดยตรวจพบทั้งในน้ำมีการตกตะกอนดิน โดยเฉพาะในแหล่งที่ทำการเพาะปลูก ซึ่งต้องใช้สารเคมี จำนวนมาก นอกจากนี้ยังพบสารพิษปะปนอยู่ในตัวสัตว์น้ำ ผลผลิตทางการเกษตรทั้งจากแหล่งผลิต และแหล่งจำหน่าย แม้แต่ในเลือดและน้ำนมมารดาก็ยังพบพิษตกค้างของสารเคมี ซึ่งปนเปื้อนมาจาก แหล่งอาหาร ได้แก่ ดีดีทีและสารเคมีอื่นๆ

๘. ปัญหาขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล

ขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล กำลังเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่สำคัญปัญหาหนึ่งในชุมชนต่างๆ ของ ประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่มีขนาดใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานครและเมืองหลักต่าง ๆ เนื่องจากขยะมูลฝอยและสิ่งปฏิกูล หากไม่ได้รับการเก็บและกำจัดที่ถูกต้อง ก็จะเป็นสาเหตุประการ หนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาด้านสาธารณสุข ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง รวมทั้งปัญหา มลพิษในด้านอื่นๆ เช่น การปนเปื้อนของแหล่งน้ำต่างๆ เป็นต้น

ปัญหาของขยะมูลฝอย มาจากการไม่สามารถดำเนินการจัดเก็บและกำจัดให้เพียงพอกับปริมาณขยะมูลฝอย นอกจากนั้น การกำจัดก็ยังไม่สามารถแยกประเภทและกำจัดให้ถูกวิธีตามกรรมวิธี ขยะมูลฝอยที่จัดเก็บขนมาได้จะถูกนำไปกองรวมกันไว้กลางแจ้งก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอีกมากสำหรับขยะเสี่ยงจากแหล่งชุมชนที่เป็นอันตราย เช่น กากแบตเตอรี่รถยนต์ ถ่านไฟฉาย และหลอดเรืองแสง(Fluorescent) ที่ชำรุด ซึ่งมีส่วนประกอบจากสารตะกั่ว แมงกานีส และปรอท โดยไม่มีการแยกนำไปกำจัดอย่างถูกวิธีนับเป็นสาเหตุหนึ่ง ที่ทำให้การแพร่กระจายของสารที่เป็นพิษออกสู่สิ่งแวดล้อม และเป็นอันตรายต่อสุขภาพและอนามัยของประชาชน

ส่วนการกำจัดสิ่งปฏิกูลจากบ้านเรือนนั้นก็ยังพบปัญหารถยนต์ดูดถ่ายสิ่งปฏิกูลที่ผิดกฎหมาย ซึ่งมักจะนำไปกำจัดอย่างไม่ถูกวิธี เช่น แอบทิ้งลงในลำธารสาธารณะหรือในที่รกร้างอันอาจนำไปสู่ภาวะน้ำเสียและโรคระบาด

๙. ปัญหามลพิษทางเสียง

คุณภาพระดับเสียงในบางพื้นที่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ หาดใหญ่ และขอนแก่น ในปัจจุบันอยู่ในระดับที่เป็นสาเหตุน่าวิตกกังวลและอาจก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพในระดับการได้ยินของประชาชนได้ ปัญหามลพิษทางเสียงสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งทางบก ทางน้ำและทางอากาศ ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากยานพาหนะทางบก ประกอบกับสภาพการจราจรติดขัดและการขาดมาตรการควบคุมอย่างจริงจัง เกี่ยวกับการปล่อยมลพิษทางเสียงอย่างจริงจัง ทำให้ยานพาหนะทางบกเป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญของปัญหามลพิษทางเสียงนอกนั้นก็จะเป็นปัญหาจากโรงงานอุตสาหกรรมและอื่น ๆ

๑๐. ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคม^๕

(Social Environmental Problems)

ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environmental Problems) สังคมเป็นสิ่งแวดล้อมระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยหมู่มนุษย์ ที่มีการปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันและมีการจัดระเบียบกฎเกณฑ์กติกาสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น ปัญหาที่เกิดขึ้นทางสังคมเป็นปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ และแม้กระทั่งปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางชีวภาพก็เกิดจากการกระทำของมนุษย์ด้วยเช่นกัน

ปัญหาของระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคมในปัจจุบัน อาจแยกพิจารณาได้ดังนี้

^๕ สวาท เสนาณรงค์ / วิไลเชิด ทวีสิน, ส ๕๐๓ สังคมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๓).

๑. ปัญหาเศรษฐกิจ การพัฒนาเศรษฐกิจ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ได้ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาสังคม ผลที่เกิดจากการพัฒนาด้านนี้ก็คือ ความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน มีการยกย่องคนรวยมากกว่าคนจน และมีการแข่งขันทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น จนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติหมดสิ้นไปอย่างรวดเร็ว

การพัฒนาเศรษฐกิจจะมุ่งเน้นการพัฒนาระบบอุตสาหกรรมเป็นหลัก และโรงงานอุตสาหกรรมก็จะต้องพึ่งระบบเทคโนโลยีที่เป็นผลิตภัณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ สิ่งที่จะนำมาป้อนโรงงานอุตสาหกรรมคือทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่นั่นเอง ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยเป็นระบบที่ต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก เพราะเราเป็นประเทศเกษตรกรรม เมื่อธรรมชาติถูกทำลายด้วยระบบเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็จะทำให้ระบบเศรษฐกิจพื้นฐานของคนไทยต้องสูญเสียไปด้วย จึงก่อให้เกิดปัญหาขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน

๒. ปัญหาทางการเมือง ในทางสังคมได้มีความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเมือง การปกครองไปเป็นรูปแบบใหม่อยู่เสมอ มีการแข่งขันแย่งชิงอำนาจระหว่างผู้นำทางการเมือง ซึ่งเป็นเหตุให้การพัฒนาประเทศ ไม่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เพราะผู้นำคนใหม่จะเปลี่ยนแปลงนโยบายการบริหารประเทศเสมอ

เนื่องจากการเมืองเป็นศูนย์กลางอำนาจและผลประโยชน์มหาศาล จึงทำให้ผู้ทะเยอทะยานจะมีอำนาจทางการเมืองดำเนินการทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจและการยอมรับจากประชาชน ไม่ว่าจะแบบถูกต้องทางศีลธรรมหรือไม่ก็ตามและการต่อสู้แย่งชิงอำนาจทางการเมืองนี้ ทำให้สังคมมนุษย์หลายแห่งประสบความเดือดร้อน เช่น มีการใช้อาวุธต่อสู้กันเพื่อแย่งความเป็นใหญ่ในสังคม ในระดับวงกว้าง จะมองเห็นในรูปของสงครามกลางเมืองโดยการลอบทำร้าย การต่อสู้กันหรือการกล่าววาจาจ้วงจาบกัน ซึ่งไม่ก่อให้เกิดผลดีต่อส่วนรวมแต่ประการใด

๓. ปัญหาทางสาธารณสุข เมื่อประชากรบริโภคอาหารไม่เพียงพอหรืออาหารไม่มีคุณภาพ เพราะประชากรยากจน มีรายได้ไม่เพียงพอทำให้มีผลต่อสุขภาพและอนามัยของประชากร ผู้เชี่ยวชาญ ทางโภชนาการพบว่า เด็กทารกและเด็กก่อนวัยเรียนและหญิงมีครรภ์เป็นโรคขาดอาหารหรือกินอาหารที่ขาดคุณภาพ ซึ่งจะมีผลต่อการเจริญเติบโตทางร่างกายและสมอง สถานพยาบาลของรัฐไม่เพียงพอ ประชาชนขาดความรู้เบื้องต้นในการดูแลและรักษาสุขภาพของตนเอง

๔. ปัญหาจากการเพิ่มประชากร การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรเป็นไปอย่างรวดเร็ว และการเปลี่ยนโครงสร้างทางการเกษตรจากระบบเพื่อการยังชีพมาเป็นระบบเพื่อการค้า ทำให้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเช่นกัน ทั้งพื้นที่นาข้าวและพื้นที่ปลูกพืชไร่ เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นความต้องการอาหารเพิ่มขึ้น ความต้องการที่ดินเพื่อทำกินก็เพิ่มมากขึ้น จึงเป็นสาเหตุให้มีการบุกรุกทำลายป่าไม้เพื่อแสวงหาที่ดินทำกินเกิดขึ้นทั่วประเทศ ทำให้ป่าไม้ลดลงและก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ เช่น การศึกษา ที่อยู่อาศัยแออัด ปัญหาขยะ การลักขโมย การบริการสาธารณสุข

สาธารณูปโภค การขนส่ง เป็นต้น การบริการด้านต่าง ๆ ของรัฐ บริการไปได้ไม่ทั่วถึงเพราะประชากรมีมาก

๓. วิธีแก้ไขปัญหาล้างแวล้อม

โลกยิ่งเจริญด้วยเทคโนโลยี ปัญหาล้างแวล้อมกลับทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ตามไปด้วย ถ้าหากมนุษย์ไม่หาวิธีแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพแล้วความหายนะก็จะเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทั่วโลก นอกจากการแก้ไขโดยใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์แล้ว ผู้เขียนใคร่ที่จะเสนอวิธีการแก้ไขด้วยหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ

๓.๑ วิธีแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมตามหลักอริยสัจ ๔

พระพุทธศาสนามีหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหลักความจริงแห่งชีวิตมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นถึงหลักการแก้ปัญหาชีวิต หรือเป็นวิธีการใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ โดยการสืบสาวหาต้นตอของปัญหา เพื่อต้องการรู้ว่าปัญหานั้นมาจากตรงไหน และจะแก้ไขอย่างไร โดยจัดระเบียบวิธีแก้ไขไว้อย่างเป็นระบบ

อริยสัจ ๔ ในฐานะเป็นกระบวนการแก้ปัญหาชีวิตแบบครบวงจร มีทั้งเหตุและผล

คำสอนของพระพุทธเจ้า มีจุดหมายเพื่อช่วยให้ผู้ปฏิบัติรู้สภาพความจริงของชีวิตที่มีปัญหา คือทุกข์ และกำจัดสาเหตุของปัญหานั้น คือสมุทัย จนถึงภาวะที่หมดปัญหา คือนิโรธ ซึ่งเป็นแนวคำสอนตามหลักอริยสัจ ๔ กล่าวได้ว่าอริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอน ที่สามารถนำมาประยุกต์ได้ตามสถานการณ์ต่างๆ ใช้ในการพัฒนาสังคม โดยกรอบของอริยสัจ ๔ ได้ตั้งอยู่แล้ว ในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา ภาวะเมื่อได้แก้ปัญหาแล้ว รวมทั้งวิธีการปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ที่กล่าวได้ว่าอริยสัจ ๔ สามารถนำมาแก้ไขปัญหาล้างแวล้อมและพัฒนาสังคมได้นั้น เพราะในสังคมเป็นแหล่งรวมปัญหา จากการที่มนุษย์มาอยู่รวมกัน ไม่ว่าจะเกิดปัญหาที่เกิดเฉพาะตัวมนุษย์เอง หรือเกิดจากสิ่งแวดล้อมชุมชนทั่วไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงจุดเด่นของอริยสัจไว้ในพุทธธรรมว่า หลักอริยสัจ นอกจากเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ดังกล่าวแล้ว ยังมีคุณค่าเด่นที่น่าสังเกตอีกหลายประการ ที่พอสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ปัญหาตามระบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตาม ที่จะมีคุณค่าและสมเหตุผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้

๒. เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอำนาจดลบันดาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ

๓. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่าจะมนุษย์จะเติบโตออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัวกว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่าและสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป

๔. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิต หรือเป็นเรื่องของชีวิตเองแท้ ๆ ไม่ว่าจะมนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปะวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปะวิทยาการ หรือกิจการต่าง ๆ นั้น จะเจริญขึ้น เสื่อมลง สูญสลายไป หรือเกิดมีใหม่มาแทนอย่างไร ๆ ก็ตาม หลักความจริงที่เรียกว่าอริยสัจนี้ก็คงยืนยงและใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดทุกกาล^๖

สนิท ศรีสำแดง ได้ให้ความหมายของอริยสัจ ๔ ไว้ว่า อริยสัจ ๔ คือ

๑. รู้ทุกข์ คือรู้ปัญหา
๒. รู้สมุทัย คือรู้เหตุของปัญหา
๓. รู้นิโรธ คือรู้ผลคือความสงบเกิดจากการดับปัญหาได้
๔. รู้มรรค คือรู้มรรควิธีดับเหตุของปัญหา^๗

๓.๒. การประยุกต์หลักอริยสัจ ๔

ในประเด็นการนำเสนอ การประยุกต์หลักอริยสัจ ๔ ในการแก้ปัญหา ผู้เขียนได้ตั้งเป็นตารางเพื่ออธิบายกระบวนการแก้ปัญหา^๘ โดยกำหนดวิธีการตามลำดับมีชั้นศึกษาปัญหา ชั้นค้นหาสาเหตุ ชั้นกำหนดเป้าหมาย และชั้นกำหนดวิธีการ ดังตารางนี้

ตารางแสดงกระบวนการแก้ปัญหาด้วยวิธีอริยสัจ๔

อริยสัจ ๔ ญาณ ๓ / ขั้นตอนการตรวจสอบ^๘

ขั้นตอนการแก้ปัญหา	สังขญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
ทุกข์ (ศึกษาปัญหา)	รู้ว่าทุกข์มีอยู่จริง = รู้ว่า ปัญหาคืออะไร ตัวปัญหาอยู่ที่ไหน	รู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ =รู้ว่า ควรทำอย่างไร กับปัญหานั้น	รู้ว่าได้กำหนดทุกข์แล้ว = รู้ว่าได้พบตัวปัญหา พร้อมทั้งทำความเข้าใจใน ปัญหานั้น อย่างชัดเจน

^๖ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๙๒๐.

^๗ สนิท ศรีสำแดง, **พุทธศาสนากับการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้**, (กรุงเทพมหานคร : นีลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๖๙.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐๔.

			แล้ว
สมุทัย (ค้นหาสาเหตุ)	รู้สาเหตุของทุกข์ =รู้ว่า สาเหตุของ ปัญหานั้นๆคืออะไร	รู้ว่า สมุทัยควรละ =รู้ว่า การแก้ปัญหา ต้องแก้ที่สาเหตุ	รู้ว่า สมุทัยละได้แล้ว = รู้ว่า สาเหตุของปัญหา ได้รับการแก้ไขและกำจัด หมดสิ้นแล้ว
นิโรธ (กำหนด เป้าหมาย)	รู้ว่า นิโรธมีอยู่จริง หรือสภาพดับทุกข์เป็น อย่างไร = รู้ว่า ปัญหานั้นๆแก้ ได้ หรือมองเห็นสภาพ หมดปัญหา ว่าเป็น อย่างไร	รู้ว่า นิโรธควรทำให้แจ้ง = รู้ว่าสภาพหมด ปัญหา คือเป้าหมายที่ จะต้องทำให้สำเร็จ	รู้ว่า นิโรธได้ทำให้แจ้งแล้ว = รู้ว่า ได้บรรลุเป้าหมาย คือหมดปัญหาแล้ว
มรรค (กำหนดวิธีการ)	รู้ว่า มรรคมีอยู่จริง =รู้ว่า วิธีการแต่ละ ขั้นตอนนั้น จะต้องลง มือปฏิบัติ หรือ ดำเนินการให้ครบถ้วน	รู้ว่า มรรคควรเจริญ =รู้ว่า วิธีการแต่ละ ขั้นตอนนั้น จะต้องลง มือปฏิบัติ หรือ ดำเนินการให้ครบถ้วน	รู้ว่า มรรคได้เจริญแล้ว = รู้ว่า ได้ปฏิบัติหรือ ดำเนินการตามวิธีการแต่ ละขั้นตอนครบถ้วนเสร็จ สิ้นแล้ว

๑ ชั้นศึกษาปัญหา (ทุกข์)

จากการศึกษากระบวนการเบื้องต้น ที่ทำให้อุปาทานขึ้นในสังคมนั้น ผู้เขียนได้สรุปเป็นประเด็นการศึกษา ๒ ปัญหาด้วยกัน คือ ปัญหาภายนอก อันได้แก่ปัญหาจากสิ่งแวดล้อม และปัญหาภายใน ซึ่งเป็นปัญหาจากความกิเลส คือ โลภะ

๒ ชั้นค้นหาสาเหตุ (สมุทัย)

จากปัญหาทางนิเวศวิทยาดังกล่าวมาแล้วนั้น จำเป็นอยู่เองในการป้องกันหรือขจัดปัญหานั้นๆ ผู้ปฏิบัติกรในแก้ปัญหา ต้องศึกษาให้ทราบถึงสาเหตุที่มาที่ไปของปัญหานั้นๆ

๓. ชั้นกำหนดเป้าหมาย (นิโรธ)

จุดมุ่งหมายการแก้ปัญหา นั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อความยั่งยืนแห่งความสุขที่แท้จริงของบุคคลในสังคม ดังนั้น ในการแก้ปัญหาแต่ละปัญหานั้นจึงมีความมุ่งหวังเพื่อสังคมเป็นสำคัญ โดยเริ่มตั้งแต่สังคมระดับเล็ก จนกระทั่งสังคมใหญ่ขึ้นถึงระดับประเทศ ฉะนั้น การตั้งเป้าหมายเพื่อความความสุขของมวลรวมประเทศจึงเป็นความสุขของปัจเจกบุคคล แม้การสร้างความสุขแก่ปัจเจกบุคคลแก่เป็นผลสะท้อนถึงความสงบสุขแก่มวลรวมของประเทศเหมือนกัน

๔. ขึ้นกำหนดวิธีการ (มรรค)

ในการแก้ไขปัญหาหรือจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นมา เพื่อให้ดำเนินไปสู่เป้าหมายหรือจุดหมายที่วางไว้นั้น จะต้องย้อนคำนึงถึงกระบวนการแห่งปัญหาทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเหตุเกิดแห่งปัญหาสภาพปัญหา และจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้ปัญหาจบแล้วมีคุณภาพ

เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย**, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพมหานคร
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, รศ.,ดร.. **มนุษย์สังคมและสิ่งแวดล้อม**. สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๒,
กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมล
คีมทอง, ๒๕๒๗.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. **พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์**. สถาบันวิจัยพุทธธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒ, พิมพ์ครั้งแรก, กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, มูลนิธิพุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร: บริษัท
สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๓.

----- **คนไทยกับป่า**, มูลนิธิพุทธธรรม, กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๓๗.

พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), **ธรรมและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, มูลนิธิพุทธธรรม,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘

ประเวศ วะสีและคณะ, น.พ., ศ., **พระพุทธศาสนากับจิตวิญญาณสังคมไทยประเด็นวิจัย**

ศาสนาและวัฒนธรรม, กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ทวี ทิมขำ. **การพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๘.

บุญลือ วันทายนต์, ผศ. **สังคมวิทยาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กึ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

สนธิ ศรีสำแดง. **พุทธศาสนากับการศึกษา ภาคทฤษฎีแห่งความรู้**, กรุงเทพมหานคร : นีลนารากการ
พิมพ์, ๒๕๓๔.

สำนักเสริมศึกษาและบริการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **บทบาทของพระสงฆ์ ผู้นำสังคมใน
การอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘.